

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

ՔՈՒՉԱԿԵԱՆ ՏԱՂԱՇԱՐՔԵՐՈՒ ԴՆԱԳՈՅՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Նիւթեր միջնադարեան հայ տաղաշարքեան համար)

Դեռ կը շարունակէին Քուչակեան նոր տաղեր գտնելի հին ձեռագիրներու մէջ: Աստուծոյ վերջիններէն է 1932ին Բագմավէպի թիւ 10-11ին մէջ իմ հրատարակած «ՔՈՒՉԱԿԵԱՆ ՆՈՐ ՏԱՂԱՇԱՐՔ ՄԸ» անտիպ տաղերու շարքը, որ արտադրած էի 1931ին Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Մատենադարանի Հայերէն Զեռագրաց ճոխ հաւաքածոյին թիւ 2323 ձեռագրէն: Հանդիպումը պատահական էր, որովհետեւ այդ ատեն Քուչակեան տաղեր չէ որ կը փնտռէի: Այդ 49 քառեակները խրատական տաղերու շարքին կը պատկանէին եւ ունէին բազմաթիւ շահեկան անտիպ քառեակներ:

Դարձեալ պատահաբար, հաւաքածոյիս հին հայերէն տպագրած տեղերէն մէջ պրպտումի մը միջոցին, հանդիպեցայ Քուչակեան ուրիշ խրատական տաղաշարքի մը, որ ստորեւ կ'արտատպեմ: Հրատարակութիւնը որուն մէջ հանդիպեցայ այս տաղաշարքին կը կոչուի «Գիրք պատմութեան: Որ կոչի Պղնձէ Քաղաք: Եւ բանք խրատականի եւ օգտակարի՝ խիկարայ իմաստուն: Եւ այլ բանք պիտանիք: Տպագրեցեալ ի Հայրապետութեան Գեղազահ Աթոռոյն Սրբոյ Էջմիածնի Տեառն Ղուկասու Սրբազան Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց: Եւ ի Պատրիարքութեան Սրբոյ Երուսաղէմի Տեառն Յովակիմայ Երջանկափայլ Վարդապետի: Վեհափառ Հրամանաւ Մեծի Արքայանիստ Մայրաֆաղափիս Կոստանդնուպոլսոյ Սրբազան Արքի Նպիսկոպոսի Տեառն Զաֆարիայ Ազգասէր Կարդացեալ Աստուածաբան Պատրիարքի: Ի քուին Հայոց ուխտ. Յունկար Ը. ի տպարանի Յովհաննիսի եւ Պօղոսի:»

Թուականը՝ ՌՄՆԱ. (1792) ցոյց կուտայ, որ արդէն ԺԸ դարուն քուչակեան տաղաշարքեր հրատարակութեան արժանի նկատուած եւ հրատարակուած են: Քանի մը երկտող քառեակներու ալ հանդիպած եմ հին հրատարակած Յայտմաւորքի մը մէջ, որմէ ըրած ընդօրինակութիւններս ունիմ, սակայն մանկութեան օրերուս ըրած այդ ընդօ-

ըննակութեանցս հետ չեմ զետեղած նաեւ հրատարակութեան տարե-
թիւը, եւայլն, որ ըստ իս դարձաւ ժ՛լ դարէն ըլլալու էր:

Ներկայ տաղաշարքը կարտատպեմ 1792ի այս հրատարակութենէն
առնելով: Հրատարակութեան 224 էջերուն 220էն կըսկսի, «Բանֆ
պիտանիք եւ օգտակարք՝ ասացեալ յառաջնոց». դժբախտաբար ու
րիշ ոչինչ, ոչ իսկ ծանօթութեան պատառիկ մը: Քառեակները կա-
ւարտին էջ 223:

Տաղերուս հրատարակութեան կը կցեմ ծանօթութիւններ:
Բանք պիտանիք եւ օգտակարք ասացեալ յառաջնոց. —

Ա. — Աւա՛ղ, մեզ հայիլ պիտի յայն արեւն՝ որ լոյս կու ծագէ.

Շատ կայ ի յարեւ նըման, ի պնդին վերայ կու վագէ:

Գիտուն մարդն յարեւ նըման, խօսէին զէտ արեւ կու ծագէ,

Անգէտ մարդն օճու նըման, հանապազ զմարդն կու խոցէ:

Բ. — Մարդ կայ որ n(1.000)աժէ, n(1.000) կայ որ մէկ մի չարժէ.

Այն մարդն որ n աժէ, յանգէտին քով փող մի չարժէ:

Բազան ի յանտառ մորին, քէպէտ բու՝ քէպէտ բազայ է.

Ճոհարն ի ծովի միջին, քէպէտ քար՝ քէպէտ նոհար է: 1)

Գ. — Խելօքն ի յանգէտն ի մօտ, միտք արէ՛ քէ ինչ նըման է.

Ճրագն ի առջեւ կուրին, կու վառի՝ ինքն չըգիտէ:

Խելօքն է ի ծով նըման, որ քանի չափեն՝ նա տանի.

Անգէտն է ի տիկ նըման, չափս յաւել լընուն՝ կու պատռի: 2)

1) Այս քառեակին վերջին երկու տողերը կը գտնւին Պ. Ա. Զօ-
պանեանի Նահապետ Քուչակի Դիւանը հատորին մէջ (1902 Փարիզ)
Խրատական եւ Այլաբանական Երգերու շարքին թիւ ԾԲ.: Հոն միայն
թէ նոհարին տեղ գուհար գրւած է: Այս քառեակին սկզբի երկու տո-
ղերը, նաեւ վերի Ա. քառեակին վերջին երկու տողերը հրատարակ-
ւած են հին Յայսմաւուրքի մը մէջ:

2) Այս քառեակին սկզբի երկու տողերը մաս կը կազմեն Ն. Ք.
Դ. Թիւ ԾԲ.ին իբր վերջի երկու տողեր: Ն.Ք.Դ. այս թիւ ԾԲ. առ-
նւած է Հայերգէն ուր հրատարակւած են իբր Ֆրիկի տաղաշարք: Կը
գտնուի նաեւ Պլուզի տաղաշարքին մէջ: Ինքս միայն քուչակեան տա-
ղերուս հրատարակիչն ըլլալով չեմ կրնար ըսել, թէ արդեօ՞ք իմ վե-
րի հրատարակած կերպովս թէ Ն.Ք.Դ. թիւ ԾԲ.ի ձեւով ուղիղ է
հրատարակել այս քառեակը որ իբր երկտող աւելի յարմար է: Տաղին
տողերուն վերջաւորութիւնը է յանդերգով եթէ նկատի առնենք, այն
ատեն Ն.Ք.Դ.ին թիւ ԾԲ.ը ճիշտ է, այլ սակայն իմաստի տեսակէ-
տով վերի հրատարակութիւնս՝ վերի տողաշարքիս Բ. եւ Գ. քառ-

- Դ. — Աշխարհս ի տոլապ նըման, որ ի վեր և ի վայր քաւալի.
 Վերինն այլ ի վայր դառնայ, եւ վարինն ի վեր քաւալի:
 Գըրօղն այլ բազայ եղեր, կու կրէ մէկ ի մէկ դար ի վեր: 1)
 Աշխարհս է կանանչ մարգեր, մեք ի մէջն եմք կախու ձագեր.
- Ե. — Մանկտիք երբ ի հաց նստիք, ձեռնեցէք աղփաւք ձեզ ընկեր.
 Մեռնիք և ի անդէնն երթայք կու նստիք քանց մէկ այլ ի վեր:
 Մարդն որ յօտար տեղ երթայ շատ մի խելք նորա պիտեմայ.
 Ամէն մարդոյ ցած կեմայ, ապա իւր բանն լինեմայ: 2)

Եակներուն միջեւ բաժնւած աւելի ճիշտ կերեւայ ինծի: Այս Գ. քառ-
 եակիս մէկ օրինակն ալ հրատարակւած է հին Յայսմաւուրքի մը
 մէջ, քառեակներու շարքի մը հետ, բոլորն ալ քուչակեան, սակայն
 այս Յայսմաւուրքի հրատարակութիւնը, որուն թւականը հաշիւն ին-
 ծի կը պակսի այժմ, դժբախտաբար, հրատարակւած է քառեակները
 կիսելով և վերի քառեակներուն երկու տողերէն Յայսմաւուրքի հրա-
 տարակութեան մէջ քառեակ մը ընելով: Այս մանրամասնութիւնը
 տարտամօրէն միայն կը յիշեմ, ինչու որ Յայսմաւուրքի քառեակնե-
 րուն օրինակութիւնը կատարած եմ 1918 օգոստ.ին ի Փ. Պոլիս (Ֆի-
 լիպէ կամ Փոլոտիլ) եւ հրապարակւած Ապագայ Ձեռագիր ամսօրեայ
 հաւաքածոյին վերջին թիւ 12ի (Հանդէսին) մէջ (Ապագայները հրա-
 պարակեցան Ֆիլիպէի մէջ Մեծ Պատերազմին առնելով խմբագրու-
 թեամբս, էին ձեռագիր, ձեռագրւած ըլլալով անմոռանալի վաղամե-
 ուիկ մօրաքրոջողջիկ Ֆիմի (Արաքսի) Մահրամաճեանէ: Կաշխատա-
 կցէին Յ. Տէվէճեան, Տ. Զիթունի, Արամ-Չարըզ (Վարդանշէ), Յ.
 Սարգիսեան, Յ. Պապիկեան, Վ. Արծրունի եւ շատ ուրիշ ծանօթ
 գրողներ):

1) Այս քառեակը հրատարակւած է նաեւ Յայսմաւուրքի հին
 տպագիր օրինակին մէջ: Իսկ վերջին երկու տողերը կը կազմեն սկիզ-
 րի երկու տողերը Ն.Ք.Դ.ին թիւ ԽԴ. քառեակին: Միայն թէ իմ Դ.
 քառեակիս Դ. տողը որ կը կազմէ Ն.Ք.Դ.ի Բ.տողը կը տարբերին:
 Ն.Ք.Դ.ինը է

Գրողն այլ բաժան ընկեր ու կրէ մէկ մէկ դէպի վեր.

Ըստ իս ասիկա անիմաստ է, մինչ վերի հրատարակութեանս բա-
 զայ եղերը՝ բաժան ընկերի տեղ՝ իմաստալից ըլլալով նախընտրելի է:

2) Այս քառեակին սկիզբի երկու տողերը կը կազմեն Ն. Ք. Դ.ի
 վերջին երկու տողերը ԽԴ. քառեակին սա ձեւով

Նորարք, երբ ի հաց նստիք, ձեռնեցէք մէկ մ'այլ ընկեր.

Մեռնիմք ի յանդէն երթամք նա նստինք քան զմէկ մ'այլ ի վեր:

- Զ. — Շատ քաղաւորաց մեծաց, և իմաստուն արանց լըսեցի.
Թէ անչտի չկշտանայ մարդն, յաստընւորէս՝ մինչ որ մեռնի:
Տանին գերեզման դընեն, եւ հողով իւր աչքն լեցւի.
Ապա փռչիմանի ւ ասէ, քէ հերի՛ք է՝ ւ այլ չի պիտի: 1)
- Լ. — Այս որ հետ ինձ արի, չէ՛ արեւ ադամայ որդի.
Որ շուշա մը ոսկի ունէի, ի գետինն ի վայր վաքեցի:
Հագար ձի վագան բերի, վագցուցի ւ այլ ոչ հասուցի.
Ի՛նչ շահ իմ յետին խելացն, երբ առջի անունն աւրեցի: 2)
- Ը. — Մէկ մարդ մի նոհար ունէր, ի խելաց պահել չկարաց.
Զինչ խելքն ի վերայ եկաւ, նա գընաց նոհարն ի ձեռաց:
Գընաց ինքն ի վայր նստաւ, ւ ողորմուկ ու խիստ շատ ելաց.
Նորա լացն այլ ինչ շահ է, երբ գընաց նոհարն ի ձեռաց:
- Թ. — Աւա՛ղ ու ո (1,000) բերան, քինչ խելօք անխելացայ.
Քան գկաքն յիստակ էի, քան զգարնան ջուր պղտորեցայ:
Շարած մարգարիտ էի, յանարժան տեղիք վաքեցայ,
Քան գասպապ ի ծալն էի, նա տըկուկ տըկուկ քակեցայ: 3)

Դիտել տամ որ հոս առաջին տողը երկուրդ դէմքով գրւած է, որով սխալ է երկրորդ տողը առաջին դէմքով գրել, ատոր համար իսկ ստորագծումներ ըրի: Հայերգի մէջ՝ որ ծանօթ էր Պ. Զօպանեանին, իմ վերի վերհրատարակութեանս թիւ Ե.ի սկիզբի երկու տողերը յար եւ նման հրատարակւած են: (Տես Ն.Ք.Դ.ի թիւ 251 ծանօթութիւն):

1) Այս քառեակը հրատարակեցի Քուչակեան Նոր Տաղաշարք Մըխ մէջ («Բագմամէս», 1932, թիւ 10-11) թիւ ԽԵ.: Սակայն վերջին տողը կը տարբերի քիչ մը

Ապա իւր լեզուվն ասէ քէ հերիք է այլ չի պիտի:

2) Այս ալ հրատարակւած եմ Ք. Ն. Տ. Մըխ մէջ թիւ ԽԴ.: Կը տարբերին իրարմէ:

Զինչ որ ես հետ ինձ արի չէ արել այլ ադամորդի,

Որ շիշ մի հալած ոսկի ի գետինն (վրիպակով Տեղինն եղած)

ի վայր քալեցի:

Հագար ձի վագան բերի վագցուցի մէկ չի հասցուցի,

Ի՞նչ շահ է յետին խելացս երբ առաջին անունն աւերի

Ն.Ք.Դ.ի թիւ ԼԷ.ն ալ նոյն քառեակն է որ իմ վերհրատարակութեանս թիւ ԷԷ.ն քիչ մը կը տարբերի: Ն.Ք.Դ.ի մէջ ծանօթ թ. 243ին մէջ կան նաեւ երեք ուրիշ փոփոխակներ ասոնց, որոնցմէ Պլուզի տաղաշարքին փոփոխակը մօտաւորապէսն է վերի հրատարակածիս:

3) Այս քառեակին առաջին տողը կը դառնի Ն.Ք.Դ.ին ԺԲ. քառ-

Ժ. — Լաւ մարդ ես նորա ասեմ, որ բանայ գրեթեմն համով.
 Հանց գոյն լեզուն գին չունի, քէ լընուն տուն մի նոկարով:
 Աստուած երբ գաշխարհս արար, ըգեղն ու ջուրն ու զօղն հըրով.
 Մըքխալ մի աւել չարար, այլ կշոեց գամէնն չափով: 1)

հակին սկիզբը, միայն թէ հոն կըսուի թէ ինչ խելօք էի անխե-
 լացայ:

Այս քառեակին մնացեալ երեք տողերը Ն.Ք.Դ.ին թիւ ԺԲ.ին մէջ
 բոլորովին կը տարբերին իմինէս: Ն.Ք.Դ.ինը կըսէ

Ասի քէ վաճառ անեմ, ի շահուն տեղն գէնեցայ,

Ասի քէ բարեւ մի տամ այն կողմն որ մարդ չիմանայ.

Նա գրագս ի գլխոյս առին հանց շուտով որ ես չիմացայ:

Թէեւ այս երկու տողերը բառակազմութեամբ եւ պատկերներով
 իրարմէ կը տարբերին բացի Ա. տողէն, այսու հանդերձ տաղին ամ-
 բողջական իմաստը նոյնը կը մնայ, որով էի-ն մասին ըսածս թէ վե-
 րի հրատարակութիւնս եւ թէ Ն.Ք.Դ. թիւ ԺԲ.ին համար հաւասա-
 բայէս ի գօրու է:

Այս քառեակին մէկ օրինակը, նման իմ վերի հրատարակութեանս
 հրատարակեց վերջերս Պ. Ա. Զօպանեան «Անահիտ»ի մէջ Քուչակեան
 Անտիպ Տաղերու չարքին 1932 թիւ 1-2 էջ 32.

Աւա՛ղ ու հագար բերան, խելօք էի անխելացայ,

Քան ըզկաթն յստակ էի, քան գգարման ջուր պղտորեցայ,

Քան գառպապ ի ծայն էի, նայ տրկուկ տրկուկ քակվեցայ,

Քան գմարգարիտ ի շարն էի, չըմածան՝ փողոց քափեցայ:

Իսկ Պ. Զ.ի Գ. տողին գառպապին դալով իմս ատոր տեղ ունի
 ասպայ որ իմաստով կը համաձայնի: Պ. Զ. գառպապը կը թարգմա-
 նէ Ոսկեհուռ դիպակի, ո՞ւրկէ եւ ի՞նչ լեզւէ առնելով յայտնի չէ:

Գալով Պ. Զ.ի չըմածան փողոց քափեցայ (անարժէք բանի մը
 պէս փողոց թափեցայ) իմ ներկայացուցած օրինակս ունի յաւարժան
 տեղիք վաթեցայ (անարժան տեղեր նետեցայ կամ քափեցայ):

1) Այս քառեակս հրատարակած եմ Ք.Ն.Տ.Մ.իս մէջ թիւ ԻԷ.:
 Այս երկուքը շատ ոչինչ տարբերութեամբ նոյնն են: Ն.Ք.Դ.ին թիւ
 ԼԱ. որուն Ա. եւ Դ. տողերը իմ վերնոյս հետ նոյնն են (Դ. տողին
 վերի եւ Ն.Ք.Դ.ին կշոեցը ճիշտ եւ նախընտրելի է Ք.Ն.Տ.Մ.իս հրա-
 տարակութեան կշռեալէն:)

Ահա Ն.Ք.Դ.ին Բ. եւ Գ. տողերը

Հանցգոյն գեղեցիկ լեզու որ լնու տուն մի նոկարով:

ԺԱ. — Լեզուն է գործիք բանի, արդարոյն զինչ խալիս ոսկի.
Մարդոյն է մէկ փերթ արել, եւ օձինն է ք (2) ճըղի:
Հանց մարդ որ ք (2) խօսի, զմէկն քաղցր ու զմէկն լեղի.
Եղբայր է օձին եղեալ, եւ զնորա անէծքն ընդունի: (1)

ԺԲ. — Ծառին ճիւղն երբ չոր լինի, ո՞վ մընայ քէ իսկի ծաղկի.
Ճերմակ մագն որ սեւ ներկեն, ո՞վ ասէ քէ իսկի քափի:
Բայց մարդ մեղաւոր եւ սեւ, եւ գիտեմ որ կու սպիտակի.
Աստուած մէկ բանիկ կուգէ, որ ասէ մեղայ ու քաւի: 2)

Այս վերհրատարակած քառեակները ունին ցարդ մեղի անծանօթ
մնացած քառեակներ ալ, օրինակ Ա. քառեակին սկիզբի երկու տողե-
րը, Ե.ի վերջին երկու տողերը եւ Թիւ Ը. քառեակը որոնք այլուստ

Աստուած երբ գաշխարիս արար, գիողն, գջուրն, գգամին հրով

Իսկ Ն.Ք.Դ.ին Թիւ 237 ծանօթութեան մէջ հրատարակւած տար-
բերակէն (Պուղի կոչւած տաղաչարքէն առնւելով) Բ. եւ Գ. տողը
Հանցեղ լեզուն գին չունի, զինչ լրնու տուն մի գռնարով,
Աստուած երբ գաշխարիս արար, գոյն ու հուրն ու գիողն
ջըրով,

1) Այս քառեակին վերջի երկու տողերը հրատարակւած են հին
Յայտմաւորքին մէջ:

Նաեւ իմ Ք.Ն.Տ.Մ. Թիւ ԻԸ. իբր տարբերող Ա. տողը

Լեզուն է գործիք բանի արդարոյն գերթ խալա ոսկի,

Դ. տողին սկիզբի մասը Օձին է եղբայր եղել...: Նոր օրինակս
նախընտրելի է:

2) Հրատարակւած Ք.Ն.Տ.Մ.ի Թիւ ԻԹ. (հրատարակութեան
մէջ Ա. տող երկու տալգրական սխալներ կային Տուղն եւ Չար որ
պէտք է սրբագրել Ճուղն եւ Չոր:) Այս հրատարակածս եւ Ք. Ն. Տ.
Մ.ի հրատարակածս նոյնն են բացի անդ Բ. տող Սպիտակ մագ: Ն.
Ք.Դ.ի մէջ ալ հրատարակւած է Թիւ ԼԸ.: Որ սակայն կը տարբերի:

Ծառին ճիւղին որ չոր լինի, ո՞վ ասէ քէ ինքն ծաղկի,
Սպիտակ մագն որ քուխ ներկի, ո՞վ ասէ քէ սպիտակի,
Բայց մարդ մեղաւոր ու սեւ վկայ եմ որ կու սպիտակի.
Աստուած մէկ բանիկ կուգէ, որ մեղայ ասէ ու քաւի:

Անտարակոյս, իմաստով վերինը եւ Ք.Ն.Տ.Մ. օրինակը նախըն-
տրելի է քան Ն.Ք.Դ.ի օրինակը: (Տես Գ.տողը)

բոլորովին անծանօթ կը մնան : Իսկ Ա. քառեակին վերջին երկու տողերը, Բ.ի վերջին երկու տողերը, Դ.ի սկիզբի երկու տողերը, միայն հին Յայմաւուրքի մէջ հրատարակած են, որով նոյնպէս անծանօթ մնացած էին ցարդ :

**

Այսպէս Քուչակեան կոչւած այս տաղերը շատ վաղուց արդէն պնահատւած էին հրատարակիչներէ, որոնք աճապարած են անոնցմէ քանի մը հատ հրտարակել, անտարակոյս ընտրանքով եւ առանց իրենց ձեռագրական շարքին : Ասիկա ուրիշ ապացոյց մըն է այս քառեակներուն ունեցած մեծ ժողովրդականութեան :

Այս առթիւ պիտի անդրադառնամ քուչակեան քառեակի մը վրա՝ Ն.Ք.Դ.ի թիւ Խ. քառեակը որ կըսէ

Մահալոփս ի վար կուգի նա տեսայ չոր գանկ մի պառկած .
Ոտքովս ալ քապալ տուի նա երեսս ի վար ծիծաղաց,
Դարձաւ ու պատասխանեց՝ Յետ գնա՛, կտրի՛ն, շփացած,
Երէկ քեզի պէս էի, այսօր գիս այս հալն է ձգած :

Այս քառեակին տարբերակները կը գտնուին Հայերգի եւ Կոստանեանցի հրատարակած օրինակներուն մէջ : Ինքս միայն Հայերգի հրատարակութիւնը կարտագրեմ, իրր նշանակալից տարբերութիւն ունեցող :

Մահալոփս ի վար կուգի, լոկ տեսի չոր գանկ մի ձրգած,
Ոտքս ալ քապալ տուի, լոկ երեսս ի վեր ծիծաղած,
—Ես ալ գէմ մամուկ էի, ի մանկանց մէջքն կանգնած,
Կղպանքն ի վերայ գարկած ու գրալնիքն աշխարհ վտարած :

Այս քառեակը զարմանալի նմանութիւն մը ունի հետեւեալ ու իրարմէ ահագին հեռաւորութեամբ գտնուող տապանաքարերուն արձանագրութեանց հետ : 1917ին Ֆիլիպէի Հայոց գերեզմանատան մէջ հանդիպեցայ քարէ, անշուք, գրեթէ գետնաթաղ տապանաքարի մը, հետեւեալ արձանագրութեամբ : «Աստ հանդէի էվէրէկցի Եղիա Սարգիսեան ծնեալ 1845 Մայիս 15 եւ մեռած 1902 Յունուար 7ին :

Ես ալ էի ձեզի պէս,
Հիմայ եղայ հողի պէս,
Դուք ալ պիտի ըլլաք ինձի պէս :»

ԺԸ. դարուն Մաղրասի մէջ մեռած մեծահարուստ Հայ՝ Պետրոս Ոսկան իր տապանին վրա գրել կուտայ

Ես կ'ստէի՝ ես ես եմ, դու ալ կ'ստես՝ ես եմ .
Արա՛ ընդոր ես եմ, դու ալ կ'ըլնաս գոր ես եմ :

Երևանդ Շահազիզ իր Նոր-Նախիջեւանը եւ Նոր-Նախիջեւանցիք պատմական տեսութեան ետեւը (հրատ. «Աղզազրական Հանդէս»-ի 1901 թ. № 7-8-ի մէջ, էջ 5-102), իբր հուսկ բանք կուտայ հետեւեալ տապանագիրը, ճիշտ նման Ֆիլիպէի տապանագրին,

Երբեմն մարդ էի ես ձեզի պէս,
Այժմբս եղայ ես հողի պէս,
Ես չի պիտի ըլլամ ձեզի պէս,
Դուք պիտի ըլլաք ինձի պէս:

Այս տապանագրին համար Ե. Շահազիզ կաւելցնէ: «Զուրկ չէ հետաքրքրութիւնից հետեւեալ աշխարհարար տապանագիրը, որ մենք արտադրում ենք Ս. Նիկողայոսի հանգստարանի զերեզմաններէց մէկի վրայից:» Այս Ս. Նիկողայոս եկեղեցին կը գտնուի Նոր-Նախիջեւանի մէջ:

Վերջերս պղտիկ անգլիներէն պարբերականի մը մէջ հանդիպեցայ սա տապանագրին, առնւած տապանագրէ մը որուն մասին հրատարակելը կրտէ: «Րիչմոնտ քաղաքի Վիրճինիա նահանգ, Ս. Ճօն եկեղեցւոյ բակը կայ շատ հին եւ զարմանալի տապանաքար մը: Անոր վրա կրնան կարդալ.

Stop my friend, as you pass by,
As you are now so once was I,
As I am now you soon shall be,
Prepare yourself to follow me.

Ասոր Թարգմանութիւնը. —

Միմչ դուն կանցնիս, կանգնիր բարեկամ,
Ինչպէս ես դուն այժմ, էի եւ ես,
Ինչպէս որ եմ այժմ, պիտի ըլլաս եւ դու,
Ինքզինքդ պատրաստէ ինձ հետեւելու:

Անհետեւ թող չնկատուի երբ յիշեցնեմ որ Վիրճինիայի մէջ շատ կանուխէն, նոյն իսկ 1656ին մետաքսի գործով պարապող Հայեր կային: Ես միտք չունիմ ըսելու որ Վիրճինիայի այդ տապանագիրը Հայու կողմէ բերած եւ ներկայացած է հոս: Բայց սա որոշ է որ շատ զարմանալի նմանութիւն մը կայ այս տապանագիրերուն եւ քուչակեան քառեակներուն միջեւ: *)

*) Փուչակի քառեակի եւ Րիչմոնտի տապանագրի նմանութիւնը, մեր կարծիքով, պէտք է բացատրել նրանով, որ բանաստեղծական տղոյ համեմատութիւնը գուտ փուչակեան, կամ գուտ հայկական չէ, այլ կայ եւ ուրիշ ազգերի մօտ: Այսպէս, օրինակի համար, ռուսաց

Քուչակեան այս քառեակները ենթադրութեամբ նւիրած են Քուչակի որ Վանեցի, այսինքն բնիկ Պառակոնիսցի աշուղ մը եղած է ժ. Ղարուն: Իրմէ ծանօթ են տաղեր ալ որոնք սակայն Քուչակեան կոչւած այս քառեակներուն թէ ոճէն եւ թէ իմաստներու խորունկութենէն չատ ու չատ հեռու են: Վանեցի Քուչակի ինչ որ ծանօթ է «Գովասանք Սուրբ Աստուածածնին ի Վանեցի Քոչակէ ասացեալ»ն է: («Անահիտ», 1909 թ. էջ 130), որ յիշողութիւնները թարմացնելու նպատակաւ կը հրատարակեմ՝ առնելով ցարդ անծանօթ օրինակէ մը, որուն հանդիպեցայ 1931ին Ջմառի մատենադարանին թիւ 99 ձեռագիր տաղարանին մէջ: «Անահիտ»ի օրինակը աչքիս առջեւ չունենալով՝ չեմ գիտեր թէ անկէ որքան կը տարբերի: Ահա այդ տաղը, որուն խորագիրը կը պակսի.

Աղբիւր կենդանի, բըխում գանգան,
Մեղայ քեզ, մեղայ կոյս անապական,
Գըլուխ կուսանաց, Դասուցն պարծամք,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Երեսիտ փափաք, գորքն վերնական,
Էքանեալ ընտիր, քագուհի աննըման,
Ժառանգող դրախտին եւ արքայութեան,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Ի փառքս լուսոյ, խորհուրդ հիացման,
Ծընող կենդանի, Յիսուսի յիշման,
Հոգեւոր բաժակ, ձեռզնըտ փրկութեան,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Ղամպար նըշմարիտ, մեծ ուրախութեան,
Յիսուս նորոգեաց քեզնով զամէնայն,
Շընորհիւ քո լըցան, որք ի քեզ դիման,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Զարին հալածիչ, պըտուղ բարութեան,
Ջահ մաքուր ոսկի, լոյս անանցական,
Ռատ պաղ աղբիւր, ջուր անմահական,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Նոր Ափոն վանքում, Սեւ Ծովի եզերքին, կայ մի արձան—մարդկային գանգ, որի տակ գրւած է.

Ես եղել եմ քեզ պէս,
Դու պիտի լինիս ինձ պէս:

Նոյն համեմատութիւնը պատահում է եւ գանգան ազգերի ժողովրդական հեքեաքների մէջ: ԽՄԲ.

Սերովբէ գուտ սրբութեան, վերին պետութեան,
Տուն Յիսուսի որդւոյն եւ բընակարան,
Բարունն ի կուսէն ցաւոց փաւարան,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Հիւսեալ ի լուսոյ մայր արարչութեան,
Փրտեալս մեղօք եւ առողջանան,
Քեզ փառք եւ որդւոյդ, այժմ եւ յաւիտեան,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Դու լալ մեծագին որ ի բաղաշխան,
Եաղութ եւ զըմբութ եւ այլ պատվական,
Ակըն լուսատու գանձ արքայական,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Դու մուշկ որ գովեն յըքա ու խութան,
Զըմուռ եւ սըտաշխ եւ ըզկասեան,
Եւ այլ ծըխանելիք ի պէտս սըրբութեան,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Դու ես համաստիւծ ծաղկանց ամիրան,
Քաֆուր վարդ պայծառ հոտովըտ քարման,
Դու լուսին աշնան, դու արեւ գարնան,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Դըրախտն Ադամա չէր ի քեզ նըման,
Բընակողք դրախտին օձիւ խաբեցան,
Խաբողքն Եւայի քեզ ոչ մերձեցան,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Թէ գերկինք ասեմ չէ ի քեզ նըման,
Հրեշտակքք ի յերկնից յերկիր քափեցան,
Եւ քեւ հողածինք յերկինս վերացան,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Ըգքեզ պարբսպեաց բանըն հայրական,
ԶԳաբրիէլ հրեշտակըն եղիր պսեապան,
Հեռացան ի քէն որդիքն կորըստեան,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Դու դըրախտ լուսեղէն, պըտուղդ մաքրական,
Պտղովդ ապրեցան որք որ մահացան,
Դըտան առ ի քէն գիր ազատութեան,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Յարգանդ բաւեցիր գտէրն անբաւական,
Աչերդ է սովոր աստուած տեսութեան,
Կաթամբ սրնուցիր գորգիդ աննըման,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Ծոցդ է անմասոյց խորանին նրման,
Գիրկըդ սերովքէ կայ ի տարածման,
Միտք ոչ հասանէ քեզ անհասական,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Ընտրեաց ի կուսէդ ինք ընտրողական,
Որ կաս եւ մընաս անունդ յաւիտեան,
Պըտուդ Աննայի եւ Յովակիմեան,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Որք աստի կենան՝ քեզնով կու կենան,
Անդէնն գեղ յիշեն՝ ապա քէ գընան,
Զքեզ փառաւորեն աշխարհ ամէնայն,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Դու ես արեւելք լուսատու մարդկան,
Յաներդ արեւմուտք մեծ խորհրդական,
Հիւսուս եւ հարաւ սընարդդ ի նման,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Աջըդ քո Փիսոն յորդոր վայրաջան,
Յահեակդ Գիհոն ի Հապաշիստան,
Նայիլիքդ Տիգրիս, եփրատ գընացման,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Աջըդ Յոհաննէս է վրկայութեան,
Յահեակդ Մաթէոս ի ճըշմարտութեան,
Ղուկաս եւ Մարկոս դիմաց ւ ի թիանցդ,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Աջըդ կերպ առիծու, յահեակդ ի եզան,
Դէմքըդ մարդոյ է լուսոյ կազմութեան,
Գըրկելիքդ արծիւ վեր ջորս ի լըման,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Ես ԱՇԸԽ ՔՕԶԱԿՍ որ կասեն ի վան,
Զար վիրոք ի լի եւ դատարկաբան,
Ներգեւեալ փոշի հող եւ անախտան,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

երբ քո միածինն գայ ի դատաստան,
Անդրը ժողովին աշխարհս ամենայն,
Լեր մեզ քարեխօս վասըն փրկութեան,
Մեղա քեզ, մեղա, կոյս անապական:

Անտարակոյս, խնդիր է թէ այս տաղը իրապէ՞ս Աշըղ Քօչակի հեղինակութիւնն է, թէ՞ միայն անկէ երգւած եւ իր անունը յաւելւած տաղ մը: Այս աշուղը երգած է նոյն կերպով ուրիշ տաղեր ալ, որոնցմէ մին է «Գօգալ մ'ես երէկ տեսայ ի քաղաքն ի յԱնկուրիայ», ուր կը յիշէի Քուչակ, տաղին վերջը: Սակայն այս տաղը ստորագրած են նաեւ Սարկաւազ Բերդակցի («Անահիտ», 1907) եւ Կիրակոս Երէց («Բազմավէպ», 1930, էջ 518):

Ինչպէս ուրիշ առթիւ ըսած եմ, Քուչակեան քառեակներուն Քուչակեան վերագրումը պարզապէս այդ քառեակներուն անուն մը տւած ըլլալու համար է, ուրիշներէն ալ այդպէս ընդունւած: Ծանօթ է Վանեցի Քուչակի մը, աշուղ, որմէ սակայն ինքնագիր ոչինչ հասած է մեզի եւ միակ տաղը՝ «Գովասանք Սուրբ Աստուածածնի», կրնայ իրենը եղած ըլլալ, կրնայ եւ չըլլալ: Քառեակները ոչ մէկ առթիւ ստորագրւած են Քուչակէ մը: Անոնք այդպէս կոչուելուն գաղտնիքը կը պատկանի Տեփլիսեցիին, որ սակայն իրեն հետ գերեզման տարած է այդ գաղտնիքը: Արդեօ՞ք ունէր լուրջ պատճառ մը ասոր համար: Ըստ իս, չեմ կարծեր թէ ունենար:

Ուրեմն Վանեցի աշուղ Քուչակին հեղինակութիւնները կը մնան այնքան անծանօթ, որքան որ քառեակներուն հեղինակը, որոնք Քուչակի ժամանակէն շատ հին ժամանակի մը գրողներն են: Քուչակի մը գոյութիւնը ԺԶ. դարէն առաջ չէ կարելի տանիլ:

Սակայն մէկ բան մը որոշ է. Քուչակ անունով Վանեցի աշուղ մը կամ աշուղներ եղած են, որոնցմէ մին՝ Նահապետ Քուչակ՝ 1583ին կապրէր, եւ կը դառնար Սեբաստիա: 1637ի աւետարանի մը յիշատակարանը կը յիշէ Քուչակ «եւ զմեծ պապն իւր Նահապետ վարպետն, որ մականունն Աշըղ Քուչակ ասի:» («Ն. Քուչակի Դիւանը», էջ 13):

Իսկ հոս ուշադրութեան կը յանձնեմ աշուղական երգ մը, որուն ստորագրողը սակայն Վանլի Քիւչար մը կը նկատուի, որ ով գիտէ, դուցէ սրբագրւի Վանլի Քուչակի: Ե. Լալայեան իր Բորչալուի Գաւառ աշխատութեան մէջ («Ազգ. Հանդէս», ԺԱ., էջ 78) կուտայ աշուղական երգեր, որոնց առաջինն է ՍԱՆԱՄԻՐ-ՔԱԽՈՐ երգը որ հոս կարտագրեմ:

ՍԱՆԱՄԷՐ - ՔԱՒՈՐ

Ով սիրելիք անգամ արեք,
Գովեմ սանամէրն ու փաւր,
Մեր տէրն նստաւ օխտն աթոռին,
Օրհնեց սանամէրն ու փաւր:

Հաւատամք Յիսուս միածին,
Մեր ուխտատեղ էջմիածին,
Սանամէր մայր Աստուծածին,
Մաքուր սանամէրն ու փաւր:

Մեր տէրն իջաւ Յորդանան գետ,
Գաբրիէլ, Միքայէլ իրան հետ,
Քաւոր էլաւ աւրբ Կարապետ,
Ազիզ սանամէրն ու փաւր:

Քաւորութիւն պաղ աղբիւր է,
Մեռունն անմահական ջուր է,
Սանամէր փաւրի ոտ համբուրէ,
Մաքուր սանամէրն ու փաւր:

Քաւորութիւն շատ անչափ է,
Զլինի թշնամին ձեզ խարէ,
Կանանչ մեռունը կը թափէ,
Խային սանամէրն ու փաւր:

Քաւորութիւն ծանր բռն ա,
Մեռունն առանց կրակ կեռայ,
Սանամէր որ կայ փաղցր մէր ա,
Օրհնեց սանամէրն ու փաւր:

Քաւորութիւն ոսկի սին ա,
Ով որ պահէ եւ ընդունայ,
Ով որ չպահէ չընդունայ,
Դատաստանի սեւ շուն ա:

Ով որ փռաստումք չպահէ,
Աստծու օրէնքը կու փոխէ,
Եւ թէ ի գուր փաւր փոխէ,
Սեւերես ա դատաստանին: